

ВИННИЧЕНКОВІ ІСТОРИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ ТА ФІЛОСОФСЬКІ СЕНТЕНЦІЇ

(за романом «Слово за тобою, Сталіне!»)

Валерій Солдатенко
доктор істор. наук,
професор,
член-кореспондент
НАН України,
голов. наук. співроб.
Інституту
політичних і етнопольових
досліджень
ім. І. Ф. Кураса
НАН України,
лауреат Міжнародної премії
імені В. Винниченка (2005),
м. Київ

28 липня 2020 р. виповниться 140 років від дня народження **Володимира Кириловича Винниченка**. Він назавжди увійшов в історію України як один із натхненників, ідеологів і лідерів Української національно-демократичної революції, як перший глава уряду Української Народної Республіки 1917 р., керівник Директорії, що ініціювала антигетьманське повстання і висунула його на очільника відновленої УНР (кінець 1918 р. – початок 1919 р.). Нерідко згадують про нього і як про одного з неординарних, яскравих діячів довголітньої української політичної еміграції. У публікаціях немало позитивних оцінок, але, мабуть, не менше й критичних, негативних закидів і суджень.

У чому автори ремінісценцій більш одностайні (хоча й тут існує певний різномісць думок), так це в оцінці напрочуд обдарованої особистості, справжнього велета української літератури. Володимир Винниченко створив 14 романів, низку драматичних праць, сценаріїв, більше сотні оповідань.

Загалом у надзвичайно значній за обсягом і різноманітній за тематичною спрямованістю історіографії, присвяченій життєвому шляху, громадсько-політичній, державній діяльності й художній творчості В.К. Винниченка, чимала увага надавалася аналізу його історичних трактатів (головним чином, тритомник «Відродження нації» і «Заповіт борцям за визволення») та суспільно-політичній концепції конкордизму, закумульованій і якнайповніше роз'ясненій у творі з аналогічною назвою, і колекторкратії, ретельно обґрунтованій у книгах «Лепрозорій» та «Нова заповідь».

Проте непросто зрозуміти, чому якимось осторонь залишався і продовжує залишатися останній, вочевидь дуже важливий за задумом (з погляду суспільного звучання і ймовірного резонансу, а також – так уже сталося – підсумковий) роман «Слово за тобою, Сталіне!»?. Щоправда, коли через 21 рік після написання, він був уперше опублікований, літературознавець **Г. Костюк** підготував і оприлюднив розлогу розвідку «В. Винниченко і його останній роман»¹. Практично паралельно над рукописами не виданих винниченкових творів працював літературознавець **С. Погорілий**. Однак захищену ще 1970 р. дисертацію «Неопубліковані романи Володимира Винниченка» він зміг оприлюднити дуже обмеженим накладом під згаданою назвою лише в 1976 р.² Уже після смерті автора сюжет про твір «Слово за тобою, Сталіне!» увійшов до комплексної праці С. Погорілого³.

Першій публікації праці на Батьківщині у журналі «Вітчизна» передувала стаття **П. Федченка**⁴, одного з кращих знавців і найактивніших популяризаторів літературного спадку письменника.

Здається, ці супровідні матеріали, що більшою мірою торкалися розбору сюжетних ліній, характеристик дійових осіб, оцінки літературних якостей твору, залишилися самотніми публічними ремінісценціями фахівців. Видання ж роману в книжковому форматі видавництвом «Наукова думка» відбулось узагалі без будь-якої літературної чи суспільствознавчої репрезентації⁵.

¹Костюк Г. В. Винниченко та його останній роман. Передмова до роману «Слово за тобою, Сталіне!». Нью-Йорк, 1971. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. Дослідження, критика, політика. Нью-Йорк, 1980. С. 33–79.

²Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка. Нью-Йорк, 1981. 212 с.

³Там само. С. 104 – 133.

⁴Федченко П. Останній роман В. Винниченка. Вітчизна. 1989. № 6. С. 38–42.

⁵Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! // Винниченко Володимир. Оповідання. Роман «Слово за тобою, Сталіне!», п'єса «Чорна пантера і Білий Медвідь». К., 2001. С. 95–370.

Відтак, гадається, є сенс спеціально звернутися до окремого аналізу праці В. Винниченка, звісно, зважаючи не стільки на те, щоб просто заповнити очевидну прогалину, виправити формальну асиметрію, а з метою розібратися, передусім, у надзвичайно важливих, принципових міркуваннях самобутнього, оригінального мислителя, осягнути зміст пропонованих ідей, оцінити справжню вагу виношених, вистражданих суспільних проєктів, що сягали масштабів загальнолюдського, планетарного буття.

Під назвою твору автор розташував підзаголовок «Політична концепція в образах», а в коротенькій передмові зазначив: «Зроблено цю працю з найбільшою об'єктивністю, якої вимагає велика мета – мир на землі. Події, дійові особи, картини буденного життя в Радянському Союзі представлено в ній на підставі документів, на свідченнях живих людей, на загальновідомих фактах і на особистому досвіді автора»⁶. Головним же завданням книги заявлялася пропаганда ідеї пропонованої концепції «в образах, у найпрístupнішій формі для найширшого кола читачів, які здатні цікавитись пекучим питанням війни і миру»⁷.

То ж віддаючи належне майстерно вибудованому, інтригуючому детективному сюжету, переконливості й привабливості створених образів (хоча поіменно згадувати їх у даному випадку, вочевидь, не варто) видається виправданим зупинитися на двох аспектах, які становлять, по суті, ідейний фундамент твору: історичних рефлексіях – авторських розмірковуваннях, висновках і узагальненнях щодо досвіду людства в першій половині буремного ХХ століття та пошуках варіантів подальшого поступу, які б залишили в минулому біди й негаразди, наблизили світ до безконфліктного, щасливого життя, про що завжди думав і чого щиро прагнув талановитий митець і великий громадянин В. Винниченко.

Із застосуванням тонко розсіяних логічно-художніх прийомів (сцен) митець начебто апробує головні ідеї через їх сприйняття у різних прошарках суспільства (щось на зразок створення комплексної соціологічної картини) і, зрештою, в акумульованому вигляді подає в ключовій доповіді на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б). Генеральні лінії суспільних прагнень в кінцевому рахунку співпадають, зливаються.

Цілком природно найбільше Володимира Винниченка турбувало те, з чим підійшла до середини століття його Батьківщина, його рідна Україна – складова великого, могутнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Ще далеко не всі рани Другої світової війни, в якій саме народи країни Рад здійснили вирішальний внесок у розгром фашистської чуми, що реально загрожувала існуванню всього людства, встигли залікувати і по справжньому мирно дихнути, а світ стрімко, небезпечно втягувався в нову війну, найменовану «холодною». І знову головні агресивні вістря були спрямовані в бік Радянського Союзу, відтак – і Радянської України.

Поставали закономірні питання – що, скажімо, станеться, якщо «холодна» війна трансформується в гарячу? Чи елементарно виживе людська цивілізація, чи буде знищена новітньою, надпотужною зброєю? І наскільки готовою, передусім морально, може виявитися Батьківщина В. Винниченка до нових, надскладних випробувань?

Володимир Винниченко (1880–1951)

Тут виникало чимало сумнівів, які ґрунтувалися на реальній оцінці стану суспільства, на уважному, ретельному аналізі історичного шляху, який йому довелося пройти за останню третину століття. У цей період неухильно зміцнювався вплив ідеології сталінізму, якою зрештою виявилися просякнуті всі пори суспільства, закріпився тоталітаризм, люди зазнавали масового терору, репресій. Здається, для критично мислячої особистості оформлявся категоричний висновок-присуд: соціалістичний експеримент виявляється неспроможним, доводить свою безперспективність. «Тисячі людей в Радянському Союзі, напевне, мають такі самі міркування і приходять до таких самих висновків, – ділиться думками один з персонажів. – ...Режим сам творить зброю, яка конче повернеться проти нього. Якщо не в цій формі, то в іншій, а це неминуче станеться. Радянський режим уже підточений до такої міри, що досить якогось струсу, і він завалиться»⁸.

Однак у В. Винниченка досить розвинутою була історична логіка, яка спиралася на потужну історичну ерудицію, на глибинне розуміння сутності й механізмів суспільного, історичного поступу. Тому він вдається не до голих декларацій та гучних, красивих гасел, а до аргументів, які для нього безсумнівні, й він прагне донести їх до свідомості читачів.

У відтворенні синтетичної картини радянського суспільства письменник безжально різкий, неблаганно жорстокий. Автору вдалося так майстерно вибудувати

⁶Там само. С. 97.

⁷Там само.

⁸Там само.

сюжет, що у читача поступово складається досить об'ємне враження практично на всіх зрізах життєдіяльності соціалістичної держави, в усіх її сегментах. У чомусь В. Винниченко випередив твори **О. Солженіцина** і **А. Рібакова**, одночасно як би органічно поєднавши «гулагівські» мотиви з узагальненим психологічним портретом радянських людей. А в чомусь письменник творив практично паралельно (проте без запозичень) з **Дж. Оруелом**, вдаючись у розповіді до епатуючих фантазмагоричних, навмисно шаржованих, грубо перебільшених прийомів. Часом романіст цілком свідомо гіпертрофує, жорстко схематизує відомості, які були в його розпорядженні, прагнучи досягти максимального емоційного ефекту.

Так, намагаючись створити якомога більш негативне враження про усталені в країні порядки, В. Винниченко переконує читача в тому, що в результаті торжества сталінізму практично все суспільство було настільки вражене деструктивними трансформаціями, що в ньому майже не залишилося нічого первозданного, природного, гуманного, людяного, що всі громадяни – від дванадцятирічних школярів до людей похилого віку (священників і професорів, депутатів Верховної Ради та членів ЦК ВКП (б), а між ними – робітники, селяни, студенти, інтелігенти, службовці – взагалі всі! – сексоти (секретні співробітники силових спецслужб). Всі не тільки стежать один за одним, провокують, доносять на свідомо загнаних армією «фахівців» в ідеологічні пастки осіб, розуміючи, що не сьогодні-завтра самі стануть жертвами тотальної недовіри, підозри, параної. І при цьому серйозно, але бездумно, завчено, у якомусь неприродному автоматичному режимі заявляють: «Кожен вірний комуніст повинен бути сексотом. І в тому ніякої гидоти немає»; «Всякий комуніст повинен бути сексотом і доносити навіть на батьків своїх для партії і Сталіна»⁹.

Витворилася така неприродна, страхітлива атмосфера, що «кожний боїться доносу і кожен боїться не донести»¹⁰. У будь-якій ситуації, зустрічі або будь-якій розмові головне – «не проколотися», часом не обмовитися, не дати

приводу вловити в поведінці (навіть погляді, жесті) елементів нелояльності, самостійності, тим більше – вільнодумства. З приводу і без приводу слід демонструвати свою відданість хибним ідеалам, віру в непогрішність здійснюваного комуністами курсу.

Чи не єдиний спосіб «дістатися» до справжніх думок, настроїв людей, вимушених ретельно маскувати своє справжнє ество, – підпоїти їх алкоголем і змусити «розв'язати язика». Спеціальний акцент робиться на національному моменті, хоча відчувається, що в даному випадку з якихось міркувань особливо загострювати проблему В. Винниченко не хоче; герої або погоджуються вести розмови без «дурних національних претензій», без побоювань спілкуючись українською мовою або, надають сценкам нарочито шаржований сатиричний відтінок – фактичне знущання над смисловими навантаженнями слів державного Гімну, або висловлюють свої симпатії до безперечного авторитету українства – «дозволеного Сталіним» **Т. Шевченка**¹¹.

Незліченну кількість разів на сторінках роману з'являється «головний герой» – **Йосип Сталін**. Спочатку в інтер'єрі начальницьких та інших кабінетів на портретах (вони вже «затмарили» портрети Леніна, які або значно менші за розмірами, або розташовані десь збоку, в темних кутках, а потім і зовсім зникають), згодом у розмовах, аргументах, до яких вдаються персонажі. І, нарешті – в ключній сцені.

Портрети в квартирах розташовуються на місцях, де колись висіли ікони; перед ними, за релігійним звичаєм, запалюють свічки. А самого Й. Сталіна в розмовах не просто порівнюють з Богом, але нерідко ставлять і вище. Уже на перших сторінках, в першій же «сцені» В. Винниченко вкладає в уста головного героя оповідання слова: як у віруючих «не може бути ніякої критики Бога, так точно у справжнього комуніста не може бути сумніву і критики нашого бога Сталіна». Не один раз дійові особи закликають прославляти в різних ситуаціях «богом посланого нам вождя», «незрівнянного Сталіна», «нашого єдиного, найгеніальнішого з усіх геніїв на світі»¹².

Автор уїдливо висміює різного роду заорганізовані святкування, паради, демонстрації. «На чолі кожної колони, – пише він, – розуміється, був портрет вождя, несений, як ікона, з написом «Слава єдиному, вічному, всемогутньому вождеві всього світу і миротворцеві великому Сталіну»»¹³.

На сторінках роману письменник щедро «розкидає» вкладені в уста дійових осіб висловлювання Сталін – «великий дипломат і найрозумніший стратег в світі», «такий дипломат і стратег, якого в історії людства не було й напевне не буде», «Йосип Віссаріонович Сталін і «його апостоли»; «Ми любимо Сталіна за те, що він робить добро в с і м людям...», «всі у нас хвалять Сталіна, всі зовуть його і генієм людства, і сонцем планети, найпрекраснішим із людей за всю історію людства», тому йому співають «многії літа»...¹⁴

⁹Там само. С 146, 181.

¹⁰Там само. С. 355.

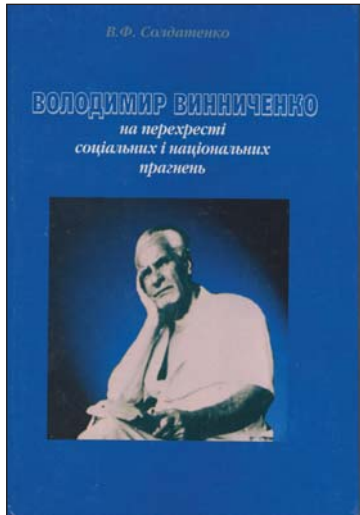
¹¹Там само. С. 258.

¹²Там само. С. 139, 170.

¹³Там само. С. 188.

¹⁴Там само. С. 140, 170, 206, 208, 220, 246.

Явним нанизуванням перебільшень, очевидної маячності, що суперечить здоровому глузду, В. Винниченко підкреслює штучність, алогічність хибність того, що відбувається. Абсолютну абсурдність поведінки окремих людей покликана передати розповідь однієї з дійових осіб: «...Я оце тільки що на зібранні учених і службовців нашої хімічної інституції найбільше хвалив Сталіна і вніс пропозицію послати йому привітання і назвати його найгеніальнішим хіміком на землі всіх віків. Мою пропозицію було прийнято, і привітання послано. Мене за неї треба було б зараз же арештувати, як за нахабний глум з вождя, а мої

колеги з заздрістю дивились на мене і вітали мене за те, що саме мені саянула така чудесна ідея»¹⁵. Протиприродна ситуація, як розуміє читач, довго існувати не може. Режим зживає себе...

Доповнюють картинку і висловлювання тих осіб, які в пошуках правди схильні «у вузьких колах» або в стані сп'яніння висловлювати певні сумніви щодо геніальності вождя, його «безгрішності», «людинолюбства»: «...Кажуть, що Сталін – найстрашніша людина в історії людства, ...він не тільки не геній, а просто досить посередня людина. Розповідають, що його товариші по партії, надто товариші Леніна, називали його «ідеальною посередністю»»¹⁶ (перифразування відомої тези Л. Троцького, який назвав Й. Сталіна «видатною посередністю». – В.С.).

В. Винниченко вкладає в уста дійових осіб і такі слова: «Критики Сталіна кажуть, що у суперників його (Й. Сталіна. – В.С.) не було тієї тупості до страждання людей, яка є у Сталіна, що його інстинкт егоїзму роздувся і заглушив інші сили, наприклад, чуття жалості, співчуття, милосердя, яке буває у всіх нормальних людей, що в нього немає ніякого чуття товариського обов'язку, ніякої моралі...»¹⁷.

І нарешті, начебто ненароком кинуті слова – порівняння, що Гітлер «здійняв у народі проти себе ще більшу ненависть, ніж була до Сталіна»¹⁸. Та й зовсім не випадково згадується фраза з емігрантського журналу: «Найбільшу, майже ідеальну точність більшовизм виявляє в одній га-

лузі своєї діяльності – в галузі терору і репресій»¹⁹. Природно, питома вага міркувань з цього приводу, наведених на підтвердження фактів, також досить високі.

Випереджаючи ідеологічні схеми тих, хто пізніше створить голодоморно-геноцидні концепції, В. Винниченко вже в 1950 році стверджував: «Сталін свідомо, організовано створив нам голод, щоб загнати селян у свої колгоспи, у свою каторгу тут у нас, в Україні...»²⁰

Подібних сентенцій в романі досить багато. І мова не тільки про продукт літературної творчості В. Винниченка. Це його справжні, глибокі, непохитні внутрішні переконання. 20 грудня 1949 року він записав у своєму щоденнику: «Весь світ готується святкувати 70-річчя «великого, єдиного, неповторного» ...убійника мільйонів, морально незрівнянного тупого індивіда»²¹...

Однак, попри все наведене, український письменник не вважав, що слід відмовитися від соціалістичного ладу. Він гадав і з усіх сил (вдаючись у даному разі до логіки впливу емоційного ефекту «від протилежного») намагався переконати інших: сталінізм зовсім не був сутністю соціалізму, а навпаки – його ганебним, страхітливим спотворенням. Ось від нього і слід було очистити радянський лад. А що останній мав значні історичні переваги над капіталістичною політичною системою, у В. Винниченка жодних сумнівів не виникало.

І знову це були не лише слова – суб'єктивні враження, а сутнісні висновки на основі предметного аналізу, осмислення функціонування буржуазного суспільства з притаманним йому високим рівнем продуктивності праці, економічної ефективності (проте з величезними внутрішніми суперечностями, які заводять людство у безвихідь), роблять невідворотними класові катаклізми і неминучий крах.

В уста одного з головних героїв, який в романі намагається дати правдиві оцінки непростій ситуації, письменник вкладає слова: «Ми вважаємо, що капіталізм кінець кінцем... упаде, викличе у себе революцію, і ми досягнемо своєї мети без війни». Однак насторожував конкретно-історичний аналіз становища, який змушував сумніватися в тому, що загалом вірний теоретичний висновок реалізується в ближчій перспективі. Той же доповідач під час відповідальної доповіді на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) застерігався: «Але чи це реальні рахунки, товариші? Чи не є це просто ховання голови в пісок? Чи не ясно повинно бути кожному вдумливому політикові, що тепер революція ні у нас, ні у них неможлива. І ми, і вони так багато думаємо про неї й так старанно робимо її аборти, що вона не має сил жити ні у нас, ні у них. Доба збройних революцій скінчилась, товариші. Це треба визнати чесно і сміливо»²².

Володимир Винниченко був переконаний в тому, що головне – треба знайти шляхи вдосконалення суспільства, людських відносин. У концентрованому вигляді свої уявлення про ідеальне суспільство зі справжніми порядками і про шляхи його формування великий мрійник-ідеаліст

¹⁵ Там само. С. 247.

¹⁶ Там само. С. 248.

¹⁷ Там само. С. 249.

¹⁸ Там само. С. 221, 223.

¹⁹ Там само. С. 107.

²⁰ Там само. С. 223.

²¹ Щоденники Володимира Винниченка (1949 р.) // Слово і час. 2001. № 1. С. 65 – 79.

²² Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! С. 359.

розгорнув у своїх романах «Лепрозорій» і «Нова заповідь», в основі яких лежить ідея світу на ґрунті програми конкордизму²³.

Ці твори базуються на соціально-політичній платформі колектократії, яка повинна була служити основою нового мирного порозуміння між народами світу. Як зазначає сам В. Винниченко, «...в цій концепції... нема нічого нового, оригінального, самостійного, вона проповідується борцями за визволення людства, кращими синами його... але... виконуючи правило конкордистської моралі «що визнаєш на словах, то виконуй на ділі», я... виступив перед інтернаціональним світом зі своєю концепцією миру, з пропозицією такого засобу знищення на віки на інтернаціональному, політичному світі, і який, я глибоко в тому певний, може бути сприйнятий широкими масами всього людства з гарною прихильністю»²⁴.

Сама ж ідея колектократії визрівала і формувалася у письменника протягом довгих років (навіть десятиліть) як один з найефективніших способів вирішення політичних, економічних, соціальних конфліктів у напівбожевільному («прокажельному») світі.

На думку В. Винниченка, людство, розділене на класи, стани, зайшло в глухий, безвихідний кут, а причиною цього є недосконалість, вкорінена в традиційних формах, соціально-господарська структура суспільства. На Заході і на Сході панує або приватна, або державна власність. І тут, і там панує експлуатація людини людиною, в більшій чи меншій мірі є пригноблені і пануючі нації. У такій ситуації будь-яке порозуміння між народами світу неможливе. І рано чи пізно людство дійде до антагоністичного зіткнення у крайніх формах і, зрештою, – до катастрофи. Аби запобігти цьому, слід перебудувати світову соціально-економічну структуру (приватно-власницьку на Заході і державно-кооперативну на Сході) на правдиво-кооперативну суспільну форму. Її автор і називає «колектократією».

За задумом, переконанням і розрахунком мова йде про суспільну модель, згідно з якою «володіє і керує господарством не приватний, індивідуальний капіталізм і не державний бюрократизм, а саме ті, які провадять реально го-

сподарство, які працюють і творять економічні цінності, себто: самі робітники, техніки, інженери, директори, одне слово – весь трудовий колектив якогось підприємства, інакше кажучи: хай буде не плутократія і не бюрократія, а трудова колектократія – влада трудового колективу, або «лабократія», чи, по нашому, «трудократія» – влада праці»²⁵.

Осмислюючи особистий життєвий досвід, спостерігаючи політичне та економічне життя Європи, мислитель приходив до висновку: наявні системи господарювання, що ґрунтувалися на приватній або державній власності, не здатні забезпечити повного розкріпачення фізичних і духовних здібностей людини і задовольнити його її різноманітні запити. Для цього потрібні колективні пошуки іншої системи, яка, по можливості, увібрала б у себе позитивні і життєздатні елементи відомих політико-правових моделей, і в той же час пододала б істотні їх недоліки, або просто відкинула їх, залишила в минулому.

Як вважає автор, дві протилежні системи повинні «досягти політичної згоди», економічно зблизитися шляхом своєї корінної реорганізації, яка має кінцеву мету – соціалізм. Слід негайно, «...без зброї почати переводити приватну власність на засоби продукції на колективну. Не державну, а колективну... Не націоналізація, а соціологізація, краще сказати: колектократія, себто влада колективу... Організація кооперативів, продукційних, торговельних, аграрних, фінансових і таких інших, колектократизація всього національного хазяйства»²⁶.

Всі працівники будь-якого підприємства одночасно повинні бути і співвласниками його, а доходи, відповідно до законів, розподілятися між усіма членами колективу. На думку В. Винниченка, така, дійсно народна, кооперативна система розрахована не на конкуренцію між народами, не на подолання одних іншими, а на гармонійну співпрацю.

Так можна буде досягти світової згоди, «згладжування суперечностей», поглиблення взаєморозуміння і взаємодопомоги, зближення. У цьому відношенні ідеї В. Винниченка дуже співзвучні з «теорією конвергенції», яку в ХХ ст. відстоювали Дж. Гелбрайт, П. Сорокін, Я. Гінберген, Р. Арон. Вони також в різних варіантах проводили ідею, згідно з якою економічні та ідеологічні відмінності між капіталістичною і соціалістичною системами поступово стираються і в перспективі мають тенденцію до злиття.

Варто нагадати – перекладений і виданий французькою мовою роман В. Винниченка «Нова заповідь» набув досить широкого розголосу. Впливовий і популярний французький літературний журнал «Le Nouvelle Littéraire» оголосив його значною подією, назвав автора «великою людиною європейського масштабу», а Товариство розвитку мистецтва, науки і літератури нагородило почесним званням і срібною медаллю. Тоді ж інтелектуальний елітарний французький «Club de Foboure» назвав творця «Нової заповіді» «особистістю світової ваги»²⁷.

Натхненний такими оцінками й твердо переконаний в глибинній гуманній сутності свого теоретичного проєк-

²³Винниченко В. Лепрозорій: роман. К., 2011. 382 с.; Винниченко В. Нова заповідь: роман. К., 2011. 349 с.; Панченко В. Винниченків конкордизм. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Серія: Філологічні науки. Кіровоград, 2010. Вип. 92. С. 213 – 217.

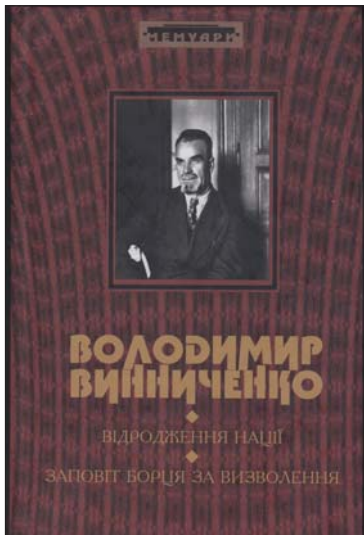
²⁴Цит. по: Костюк Г. В. Винниченко і його останній роман. С. 47.

²⁵Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! С. 155.

²⁶Винниченко В. Нова заповідь. С. 40.

²⁷См.: Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. К., 1991. С. 45.

ту, В. Винниченко звернувся з маніфестом до Організації Об'єднаних Націй та світової громадської думки з пропозицією, щоб самі народи взяли в свої руки справу війни і миру, а уряди держав активно шукали шляхи «взаєморозуміння між собою і мирного співіснування». Письменник був переконаний, що зі всесвітнім введенням колекто-

кратії під керівництвом ООН з'являться якісно нові держави, які в майбутньому, без потрясінь і насильства, могли б об'єднатися в світову федерацію вільних народів.

Як завжди, працював Володимир Кирилович натхненно, із завзятістю, відкидав сумніви, які часом виникали. Творив у щирому переконанні, що його ідеї коли-небудь знадобляться, спрацюють, будуть корисними людству. Він думав про колектократію, за власним визнанням у щоденнику, «вдень і вночі», вважав її своїм «віросповіданням», сподівався, що його почують у Кремлі і за океаном, потерпав, коли в певні моменти розумів марність своїх зусиль, а потім знову, зі ще більшим ентузіазмом брався за роботу. «Ох, дійсно, яка неспокійна вдача у мене і яке зухвальство: таки примусити дискордистів прислухатись до голосу конкордиста, – записав він одного разу в своєму щоденнику. – Покласти ще рік лютої праці й виступити знову з книгою за мир – мир не московський і не Вашингтонський, а колектократичний, той, що голос його не хочуть почути ні московці, ні Вашингтонці, який замовчують усі вільні й невольні слуги їхні»²⁸.

Нерідко Винниченко дивився на себе начебто з боку і намагався якомога реалістичніше оцінити свої зусилля й ініціативи. І навіть за відверто критичної оцінки дій, в його позиції завжди проглядає бодай прихована надія на те, що йому вдасться «докричатися» до людей, які повинні врешті-решт зрозуміти його правоту, раціональність пропонувананих ним рішень, кроків, варіантів вирішення найскладніших глобальних проблем. А тому вважав витрачені зусилля недаремними. За два місяці до смерті він записав: «Щасливі ті люди, які навіть в старості можуть бути наївними. Я і Коха (Коха, Кохана – дружина В. Винниченка Розалія Яківна. – В.С.) належимо до таких щасливців. Ми знову сидимо годинами, напружуючи свої сили, нервую-

чись і страждаючи, і перекладаємо статтю, яка повинна створити мир на землі. Ми удаємо, що маємо малесеньку надію на те, що якась фр[анцузька] газета схоче статтю надрукувати і що політична чи громадська опінія Франції зупинить на ній увагу. Зупинить і поставиться прихильно. Що преса підійме питання ляборократії, прийме цей спосіб миру, вхопиться за нього, рятуючи своє життя, і примусить прийняти інші країни та весь світ. Блаженна наївність»²⁹.

Іноді думками (і пропозиціями) поважний політик доходив і до того, щоб створити з українських емігрантів партію, ідейно-теоретичними основами якої були б гасла колектократії «Україна без наймита» («Без хлопа і пана») і т. п.³⁰

Обґрунтовані українським мислителем рецепти сприймалися багатьма як мало реалістичні, більше – як утопічні і навіть дивацькі. Як відомо, ці рецепти не змогли реалізуватися на тому векторі, який намагався передбачити переконаний прихильник соціалістичної ідеї. Однак не можна не бачити і того, що суспільні трансформації, які відбулися в світі в кінці ХХ – початку ХХІ століття, не мали своїм теоретичним підґрунтям розрахунків і висновків кращих умів людства, серед яких почесне місце займає і українець Володимир Винниченко.

Ще раз варто наголосити: головна сюжетна лінія роману «Слово за тобою, Сталіне!», його смислове навантаження – це не поведінка вигаданих героїв в дуже непростих, суперечливих, екзистенціальних ситуаціях, а дискусія навколо концепції колектократії і теорії конкордизму, які отримують докладний виклад у різних ракурсах, конкретизація і деталізація, про головну суть яких як можливих знарядь в запобіганні військового протистояння соціальних систем йшлося вище.

У той час письменник, мислитель, діяч дійсно міжнародного масштабу вважав своїм найважливішим завданням запобігання третій світовій війні, вбачаючи в розпочатому ідейному протиборстві («холодній війні») величезну загрозу людству. 4 червня 1949 року письменник записує в щоденнику: «Проект дальшої пропаганди ідеї миру через колектократію...», а 12 червня продовжує: «Обдум[ування] плану наміченого виступу в Парижі на тему «Колектократія як засіб світового миру»»³¹.

У книзі, над якою працює в цей час Майстер і мучиться над вибором якомога точнішої її назви, нарешті зупиняється на варіанті «Слово за тобою, Сталіне!». Попередній орієнтир – «Термітизм» – сила, що роз'їдає соціалістичний лад зсередини, відхиляється. Позірних претензій до капіталістичних порядків, критичних зауважень і міркувань по відношенню до західного світу незрівнянно менше. Це і зрозуміло: до подібних «вкраплень» автор праці вдається лише з метою вибіркового порівняння, бо «повною мірою» виконав викривальне завдання «системи «вчорашнього дня» в попередньому романі «Нова заповідь»). Вся увага концентрується на тому, в який спосіб досягти розуміння світовим загалом, принаймні лідерами провідних, наймогутніших і найвпливовіших держав, усієї раціональності, вигранності проекту.

²⁸Щоденники Володимира Винниченка (1949 р.). Слово і час. 2001. № 1. С. 76–77.

²⁹Винниченко В. Щоденники (1950–1951 рр.). Слово і час. 2001. № 2. С. 87.

³⁰Щоденники Володимира Винниченка (1949 р.) // Слово і час. 2001. № 1. С. 68.

³¹Щоденники Володимира Винниченка (1949 р.) // Слово і час. 2001. № 1. С. 71.

На певному етапі здається, що слід лише знайти прийнятний механізм проведення всесвітнього референдуму, в кінцевому результаті якого подвижник-гуманіст був переконаний абсолютно: народи неодмінно будуть на боці суспільного прогресу. Перевагу отримають прибічники соціалізму (адепти капіталізму у відкритому демократичному змаганні приречені на поразку), а далі висловляться на підтримку колектократії: *«трудящі в усьому світі стануть на наш бік і почнуть вимагати заведення колектократії»*³².

Однак, судячи з усього, більш-менш конструктивного варіанту механізму ініціації «запуску» проекту В. Винниченка так і не знайшов. Відтак фінал твору (в житті такого взагалі не було) виглядає не цілком переконливим. Йде опис засідання Політбюро ЦК ВКП (б) під головуванням Й. Сталіна. Саме йому один з членів Політбюро наважився запропонувати виступити з ініціативою до західних лідерів влаштувати планетарний референдум щодо виключення в перспективі воєн як способів вирішення глобальних суперечностей. Останні слова звучать і як тривожний заклик-набат, і як остання молитва (з надією на диво): *«Вийй свого впливу і нашої сили, щоб питання світового конкурсу було поставлене на світовий референдум. Нехай народи самі візьмуть долю в свої руки. Запропонуй світові не бомби, не фізичну силу, а силу розуму й волі народів. Вони чекають твоєї пропозиції в болючому напруженні. Слово за тобою, Сталіне!»*³³

Були висунуті, обґрунтовані й відповідні теоретичні засади – концепція колектократії, теорія конкордизму³⁴.

У романі Й. Сталін робить висновок, що доповідач *«порушив дуже важливе питання. Ми повинні його обміркувати. Коли саме це буде, через тиждень чи через рік, ми цього тепер не можемо сказати. І яке саме вирішення ми винесемо, так само наперед ніхто не скаже. Хай секретаріат роздасть нам всім копії його промови. Сьогоднішнє засідання закінчене»*.

*Він трудно піднявся. За ним встало зі своїх місць усе Політбюро ВКП(б)»*³⁵.

Незрозумілим залишається, яке ж слово скаже Йосип Сталін. І чи скаже його взагалі...

Створюється враження, що В. Винниченко закінчував свій твір якимось поспіхом, без попередньої впевненості, не вкладаючи в нього того натхнення, «напруження», ентузіазму які, судячи зі щоденникових записів недавнього часу, хотів би донести до лідерів і Сходу, і Заходу. Можливо, це відбувалося і тому, що на той момент стало відомо – його надії на візит до американського президента **Г. Трумена**, плани звернення до дружини попереднього, покійного президента **Ф. Рузвельта – Елеонори Рузвельт** закінчилися безрезультатно.

Тож не дивно, що й сьогодні багато хто вважає позицію В. Винниченка, особливо ж ймовірність чогось подібного до відтвореного в останніх рядках книги, утопічною. Додаткові переконливі аргументи тут – весь наступний світовий досвід: історія пішла, як відомо, іншим маршрутом.

Але судити про художній твір з позицій тільки політичного прагматизму навряд чи виправдано, як і оцінювати книгу на основі того, чого в ній немає і що, імовірно, могло (або мало б) бути. Набагато логічніше належним чином придивитися до того, що в ній є. А є в ній досить серйозний (природно суб'єктивний) аналіз цілої епохи в житті радянського народу, і українців в тому числі. І зроблено це не випадково. Сімдесятирічний письменник, патріот інтуїтивно (та й усвідомлено-реалістично), відчуваючи, що вступив в ту пору життя, коли пора думати про заповіт, концентрується на цьому завданні.

Тому роман «Слово за тобою, Сталіне!» дуже органічно вписується в останні творіння, які навіть своїми назвами говорять багато про що: «Нова заповідь» і «Заповіт борцям за визволення».

Одночасно книга – це і продовження ідейно-політичної боротьби проти практики сталінізму. В. Винниченко намагався довести, що він – послідовний прихильник соціалізму, йому близькі інтереси простого народу. Він раніше не раз звертався до Й. Сталіна з проханнями про дозвіл повернутися в Україну, віддати сили на служіння УРСР. Далеко не все йому подобалося на Батьківщині, з чим він не міг погодитися, змиритися. Але вважав можливим скоригувати курс, усунути прорахунки і недоліки.

Тепер у цьому відношенні ставилася крапка. Надію на позитивні зміни гуманіст і патріот подумки пов'язував з міжнародними чинниками, геополітичними процесами. І якщо не все, а, можливо, і багато що в його позиції уявлялося і видається нині не ідеальним, навіть неприйнятним і помилковим, це зовсім не означає, що творіння Володимира Винниченка не було виразом настроїв і поривань досить широкого суспільного сегмента.

Ідеї творів В. Винниченка, особливо тих, в яких обґрунтовувалися концепції конкордизму і колектократії, можуть вважатися своєрідним його заповітом нащадкам. Безумовно, до багатьох думок справжнього мислителя буде звертатися ще не одне покоління людей, знаходячи в них натхнення і зразки для вирішення нагальних проблем суспільного розвитку – складного, суперечливого, конфронтаційного, конфліктного. ■

³²Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! С. 156, 157.

³³Там само. С. 370.

³⁴Там само. С. 351 – 370.

³⁵Там само. С. 370.